

INGRIDA KORSAKAITĖ

IŠ LIETUVIŠKŲ PAVEIKSLĖLIŲ KNYGŲ ISTORIJS (1900-1930)

Paveikslėlių knygos terminas, vartojamas kitose kalbose¹, pas mus nėra prigijęs, nors jis gerai nusako gausiai iliustruotų knygų, skirtų ikimokyklinio ir jaunesnio mokyklinio amžiaus (nuo 2 iki 8 metų) vaikams, esmę. Čia iliustracijos vyrauja arba vaidina ne mažesnę vaidmenį negu tekstas, kurio ir iš viso gali nebūti. Tos knygos turi nedaug puslapių, yra įvairaus, dažnai gana didelio formato, būna ir *leprello* pavidalo². Beje, ir lietuvių kalboje žodžiai „paveikslas“, „paveikslėlis“ ne tik XIX a., bet ir pirmaisiais XX a. dešimtmečiais dažnai atstodavo iliustracijos, ypač vaikų knygoje, sąvoką (neprofesionalų pavartojami šia prasme ir dabar). Taigi ano meto iliustruotas knygas mažiesiems vadindami paveikslėlių knygomis, vadovaujamės istorizmo principu. Ir šiandien pravartu labiau išskirti ir konkrečiau apibrėžti šį vaikų knygų žanrą, nes jis turi ryškių specifinių ypatumų. Kai kurie tyrinėtojai net teigia, kad paveikslėlių knygos žanras artimesnis vaizduojamajam menui negu literatūrai: „Paveikslėlių knyga – tai ne pasakojimas, kurį skaito. Tai meninis objektas, kurį „išgyvena“³. Šio išgyvenimo procese vyrauja vizualinio vaizdo poveikis. Tačiau ne mažiau svarbi vizualinių ir verbalinių elementų vienovė. Gal todėl ir tekstą, ir iliustracijas paveikslėlių knygoms dažnai kuria tas pats asmuo: H. Hofmanas (Hoffmann), E. Lyras (Lear), K. Grinevej (Greenaway), M. Sendakas (Sendak), L. Lioni (Lionni), V. Lebedevas, L. Gutauskas ir kt. Ne visada lengva nustatyti ribą tarp paveikslėlių knygų ir knygų, nebepriklausančių šiam žanrui. Pirmieji leidiniai, kuriuos galima pavadinti paveikslėlių knygomis, Vakarų Europoje atsirado XVIII a. pabaigoje, bet kaip atskiras žanras jis susiformavo tik antroje XIX a. pusėje. Paskutiniai XIX a. dešimtmečiais šio žanro leidiniai jau plačiai pasklido daugelyje kraštų – Vokietijoje, Anglijoje, Prancūzijoje, Rusijoje, Lenkijoje. Suprantama, kad to meto lietuviškose knygose dėl ypatingų spaudos draudimo sąlygų iliustracinė grafika negalėjo tarpiti ir apskritai knygų vaikams išleista nedaug⁴.

Tačiau ir užsienyje paveikslėlių knygų plėtotė buvo prieštaringa. Drauge su meniškomis iliustracijomis atsirado ir pelną duodančios masinės produkcijos, pirmiausia

¹ Vokiškai – Bilderbuch, angl. – picture book, rus. – книжка-картинка, latv. – bilžu grāmata, lenk. – książka obrazkowa.

² Künemann H., Müller H. Bilderbuch // Lexicon der Kinder- und Jugendliteratur. Weinheim und Basel, 1975. Erster Band: A – H. – S. 159.

³ Марац К. Книжка-картинка как предмет искусства // Детская книга вчера и сегодня / Составитель Э. Ганкина. М., 1988. С. 177–180.

⁴ M. Valančiaus „Vaikų knygelė su abrozdėliais“ (1868), išleista Tilžėje, nors ir turėjo šešiolika nežinomo ir, atrodo, vietinio dailininko nuspalvintų paveikslėlių, bet pagal jų santykį su tekstu (100 psl.) nėra paveikslėlių knyga. Beje, pakartotinai 1891, 1905 m. jos leidimai iš viso yra be iliustracijų.

susijusios su spalvotos litografijos (chromolitografijos) naudojimu ir išgalinčiais fotomechaniniais reprodukovimo būdais, gerokai atpiginusiais leidybą. Spaudos srityje mažiau pažengusiuose kraštuose įprastu reiškiniu tapo perspausdinti svetur išleistas paveikslėlių knygas. Ypač didelė buvo vokiškų paveikslėlių knygų ekspansija. Jų vertimai arba perpasakojimai su originalo iliustracijomis užtvindė kaimyninių kraštų rinką. Net nemenką originaliosios vaikų literatūros ir jos iliustravimo patirtį turėjusioje Lenkijoje „pačios efektingiausios, blizgančios, spalvotos amžiaus pabaigos knygelės beveik be išimties buvo užsienio produktas“⁵. Latvijoje, kurioje pirmoji paveikslėlių knyga atsirado septintajame XIX a. dešimtmetyje, į amžiaus pabaigą jų jau išleista apie 200. „Tai buvo vokiškų paveikslėlių knygų vertimai, – moralizuojančio turinio tekstas su saldžiomis iliustracijomis-chromolitografijomis...“⁶.

Į Lietuvą apsilpusi pigių užsienių paveikslėlių knygų banga atsirito keliais dešimtmečiais vėliau. Dar 1909 m. J. Tumas-Vaižgantas, ragindamas leisti iliustruotas vaikų knygas, emocingai nusakė paveikslėlių knygų stygių: „Knygelių, knygelių! Gražiai varsotų knygelių duokite šen! Tekstai – tiek to. Pirmai pradžia gana ir to, kad akys pasidarbuos. Paskui prie paveikslėlių galės ir gražesnių tekstų pridėti“⁷. Panašų susirūpinimą reiškė G. Petkevičaitė-Bitė. Gėrėdamasi lenkų ir rusų vaikų knygomis, ji graudžiai rašė: „Juk jūs vieni Lietuvos vaikučiai, esate nustumti... didelėje viso pasaulio vaikų puotoje“⁸. Šią skriaudą taisyti ėmėsi Vilniuje įsikūrusi J. Zavadzko spaustuė, 1909–1911 m. keliomis serijomis išleidusi apie trisdešimt paveikslėlių knygų. Tai adaptuoti populiarių pasaulinės literatūros kūrinių („Robinzonas“⁹, „Guliveris“, „Guliverio kelionės“ ir kt.), J. ir V. Grimų, Š. Pero pasakų („Raudonoji kepuraitė“, „Pelenė“, „Gudrus katinas“ ir kt.) atpasakojimai ir pažintinės didaktinės knygutės su eiliuotais tekstais („Kiek daiktelių įvairių – tiek eilučių įdomių!...“, „Gražūs paveikslėliai, bet dar gražesni aprašymėliai“, „O tai kas?“ ir kt.). Deja, šių knygučių iliustracijų meninis lygis menkas, vyravo pigaus, miesčio-niško skonio klišės. Vis dėlto tai buvo didelė, daug džiaugsmo vaikams turėjusi atnešti naujovė, šiaip ar taip ugdžiusi emocinį santykį su knyga. J. Tumas-Vaižgantas vaizdžiai nusakė šių leidinių poveikį: „Vilniaus knygų leidėjas Peliskas Zavadzkiis pateikė paveikslėlių, – ir štai jau turime net visą 14 skaisčių knygelę, nuo kurių vaikučių širdys tikrai apsals“¹⁰.

Daugumą J. Zavadzko išleistų paveikslėlių knygų tekstų adaptavo ar pati primityviai suėliavo M. Alytienė¹¹, o iliustracijų autoriai nežinomi. Akivaizdu, kad daž-

⁵ Dunin J. Książeczki dla grzecznych i niegrzecznych dzieci / Z dziejów polskich publikacji dla najmłodszych. Wrocław, 1991. S. 82.

⁶ Османис Я. Детская литература Латвии. М., 1975. С. 14.

⁷ [Tumas-Vaižgantas J.] Duokite vaikams knygelę! // Viltis. 1907. Gruod. 6(19). Nr. 142.

⁸ G. P. [Petkevičaitė-Bitė G.] Mintys, sukeltos „Vaiko“ parodos // Vilniaus žinios. 1908. Rugs. 14. Nr. 206.

⁹ Anksčiau, 1907 m., ta pati J. Zavadzko spaustuė išleido neadaptuotą, J. Ralio ir J. Šlapelio versimą leidinį „Robinzono gyvenimas ir jo nelaimės“.

¹⁰ [Tumas-Vaižgantas J.] Op. cit.

¹¹ Biržiška V. Lietuvos bibliografija. IV dalis (1905–1914 m.). II t. (1910–1914 m.). I sąs. 1910 m. ir IV d. papildymai. K., 1939. P. 2461, 2462.

niau negu profesionalūs iliustratoriai jas piešė prakutę amatininkai. Neblogu profesiniu lygiu ryškiau išsiskyrė „Guliverio kelionių“ (1911) ir „Linksmųjų draugų“ iliustratoriai, o pačios knygutės – didesniu negu kitos formatu.

Galime spėti, kad iliustracijos pateko į Lietuvą ne tik tiesiogiai iš Vokietijos, bet ir per Lenkijos leidėjus drauge su lenkiškomis tokios rūšies knygelėmis. Lietuvių vaikų literatūros žinovas prof. V. Auryla, pats turintis savo bibliotekoje dešimt J. Zavadzko paveikslėlių knygų, mano, kad dalis jų iliustracijų buvo atsivežta iš Bavarijos¹². Beje, vienos jų – „Mano knygutės“ viršelio paveikslėlyje tikrai yra įrašas „Printed in Bavaria“ (spausdinta Bavarijoje).

Ši reiškinį tyrinėjęs lenkų bibliologas J. Duninas taip nusako leidybinę to meto paveikslėlių knygų praktiką: „Kartais buvo perkamos pačios iliustracijos, kurias įklijuodavo į vietines knygeles, kitais atvejais – įsigyjamos spaudos formos ir į tuščias vietas išpausdinami lenkiški tekstai arba visumos atlikimas patikimas svetimoms firmoms“¹³. Daugelio J. Zavadzko išleistų knygelių viršeliuose irgi buvo užklijuotos ryškiaspalvės, dar palakuotos chromolitografijos. Dažniausiai knygutės turėjo aštuonis puslapius. Pirmame, trečiame, šeštame ir aštuntame puslapiuose buvo didelės spalvotos iliustracijos, o likusiuose – mažesni nespalvoti piešiniai ir tekstas. Iš tokio, beje, gana prasto maketo (puslapinės iliustracijos pirmame ir paskutiniame puslapyje) galima spėti, kad leidėjas, parsigabėjęs iš užsienio kiekvienai knygutei po du lapus su keturiomis spalvotomis litografijomis, kitoje tų lapų pusėje atspausdindavo lietuvišką tekstą.

Kiek kitokios yra pažintinės didaktinės M. Alytienės knygelės. Jų puslapiuose drauge su teksto posmeliais laisvai išdėstyti nedideli spalvoti ir nespalvoti piešiniai. Daugelio šio tipo knygelių iliustracijose ir viršeliuose idiliškai vaizduojamas pasiturinčių buržuazijos sluoksnių vaikų gyvenimas. Tie piešiniai labai skyrėsi nuo negausių, bet demokratiškų, kaimo vaikus vaizduojančių vietinių iliustracijų (M. Valančiaus „Vaikų knygelės...“ paveikslėliai, A. Kriščiukaičio-Aišbės ir P. Višinskio elementorių viršeliai).

J. Zavadzko spaustuvės paveikslėlių knygose, be vaikų, dar buvo vaizduojami naminiai gyvuliai ir paukščiai, Lietuvos ir tolimų kraštų žvėrys („Gerųjų gyvulių abėcėlė“, „Kiek čia įvairių žvėrių ir naminių gyvulių“, „Paukščiai ir gyvuliai“, „Mažiesiems dovanėlė“). Neblogas animalistas knygoje „Linksmieji draugai“ įvairiais rakursais nupiešė personifikuotus gyvūnus. Ši knyga didesnio formato, o puslapių iliustracijų apačioje ar viršuje glaudžiasi teksto posmeliai.

Dar kitos tematikos knygose vaikai supažindinami su įvairiais daiktais, namų apyvokos reikmenimis ir pan. („O tai kas?“, „Pasaulio paveikslai“). Iš visų pažintinių knygų ypač išsiskiria „Pasaulio paveikslai“. Tai enciklopedinė paveikslėlių knyga, kurioje prie kiekvieno objekto įrašytas jo pavadinimas, o puslapių apačioje – dar kelios eilutės bendresnio teksto. Tai savotiškas atlasas, aprėpiantis platų pasaulį.

¹² Auryla V. Lietuvių vaikų literatūra. I d. / Feodalizmo ir kapitalizmo epocha (iki 1917 m.). V., 1967. P. 145.

¹³ Dunin J. Op. cit. P. 82.

lio vaizdą – nuo paprasčiausių daiktų, įvairių amatų, darbo scenų iki egzotiškų tolimų žemynų vaizdų. Vakarų Europoje tokio tipo leidiniai ir buvo vieni iš pirmųjų paveikslėlių knygų.

Stilistikos požiūriu dauguma minėtų knygelių panašios viena į kitą, jų iliustratoriai, išskyrus kelias išimtis, stokojo meninio individualumo, geriau ar prasčiau kopijavo tikrovę. Tik kur ne kur pastebimas didesnis apibendrinimas. Antai knygelių „Gražūs paveikslėliai...“ ir „Nesigailėsi, vaikel, perskaitęs šią knygelę“ spalvotose iliustracijose, atrodo, sukurtose to paties autoriaus (ės?), tam tikras vaikų figūrėlių stilizavimas ir dekoratyvumas šiek tiek primena švedų poetės ir dailininkės Elzos Beskov (Beskow) manierą. Jos paveikslėlių knygos buvo žinomos Vokietijoje, Lenkijoje („Uogų rinkti“ – M. Konopnickos tekstas) ir kitur¹⁴. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje kaimyniniui kraštui vaikų knygų iliustravimo srityje vykusiu didžiuliu poslinkiu atgarsiai Lietuvai pasiekė tik trečiajame XX a. dešimtmetyje.

J. Zavadzkie leistos lietuviškos paveikslėlių knygos laukia tolesnių tyrinėjimų. Tikslesnės jų kilmės ir iliustratorių pavardžių reiktų ieškoti vokiečių ir lenkų bibliotekose bei archyvuose. Tačiau vargu ar paieškos būtų labai vaisingos, nes visur masinės produkcijos autoriai dažniausiai yra anonimiški.

Antrajame dešimtmetyje toliau vyko grožinės vaikų literatūros leidimo specializacija, atsirado naujos mažų knygelių serijos: 1913 m. M. Kuktos spaustuvsė Vilniuje leistas M. Šalčiaus parengtas „Mokyklos knygynas“, 1917–1918 m. Peterburge ir Voroneže – „Vaikų knygynėlis“. Tačiau jų apipavidalinimas buvo labai kuklus (toli iki paveikslėlių knygų), nors šio darbo ėmėsi žinomi to meto lietuvių dailininkai – J. Zikaras, A. Jaroševičius ir kt.

Pirmąją lietuvių dailiniko paveikslėlių knyga galėtume laikyti P. Mašiot „Mano dovanėlė“, išleistą Rygoje 1913 m. su Petro Kalpoko (1880–1945) iliustracijomis. Beveik kiekviename jos puslapyje yra po paprastų piešinuką, iliustruojantį trumpus pamokančius P. Mašiot vaizdelius. Tuometinį iliustratoriaus vaidmens suvokimą rodo knygos viršelyje išspausdintas užrašas: „Piešinėliais **paaiškino** Petras Kalpokas“ (paryškinta cituojant). Tai buvo viena iš patraukliausių to meto lietuviškų knygelių, skirtų jaunesniojo amžiaus vaikams. Neatsitiktinai ji išleista Rygoje (ir P. Mašiotas, ir P. Kalpokas tuo metu gyveno Latvijoje), kur originaliosios vaikų literatūros leidyba jau buvo gerokai pažengusi (XX a. pr. E. Brenčeno, P. Zarinio, J. Tilbergo latvių tautosakos leidinių iliustracijos, J. Jaunsudrabinio „Baltoji knyga“, 1914 m. jo paties iliustruota).

Naujos perspektyvos vaikų knygai atsivėrė nepriklausomos Lietuvos valstybėje, plečiantis kultūriniam gyvenimui, spaudai, švietimui, šakojantis pedagoginei ir estetinei minčiai. Vis labiau įsisąmoninama, kad vaikų „knyga turi būti **dailės kūrinys** [...] turi būti higieniška išleista, tai yra ant gero popieriaus, su aiškiais raidėmis, gražiais paveikslėliais...“ (paryškinta cituojant)¹⁵.

Trečiajame dešimtmetyje originaliosios vaikų literatūros leidinių išėjo palyginti mažai. Tai, be kita ko, stabdė ir lietuviškų vaikų knygų iliustracijų plėtotę. Paveiks-

¹⁴ Wlacińska J. Szuka i ksiązka. Warszawa, 1986. S. 92–93.

¹⁵ Putvinskaitė-Tercijonienė O. Apie vaikų literatūrą // Motina ir vaikas. 1929. Nr. 7–8. P. 13.

lėlių knygos, kaip ir pirmaisiais XX a. dešimtmečiais, iš pradžių buvo persispausdinamos iš užsienių leidinių. Tačiau labai pakilo jų meninis lygis. Užmezgami ryšiai su žinomomis užsienio, daugiausia Vokietijos, leidyklomis.

Apskritai pirmoje trečiojo dešimtmečio pusėje, kai Lietuvos poligrafinė bazė dar buvo silpna, o vokiečių markė nustumusi, „(maždaug iki 1924 m.) daugelis knygų ir kai kurie žurnalai buvo renkami ir spausdinami Vokietijoje“¹⁶.

Ugdant lietuvių knygos meną ir leidžiant vaikų knygas, trečiajame dešimtmetyje ypač nusipelnė Šiaulių „Kultūros“ bendrovė. Iš jos išleistų paveikslėlių knygų pirmiausia minėtinas garsaus XIX a. humoristo, dailininko ir poeto Vilhelmo Bušo (Busch, 1832–1908) leidinys „Varniukų gūžta. Dramblio kerštas. Padauža Pranelis“ (1922), atspausdintas Miunchene „Wolf und Sohn“ spaustuvs, kuri, dar dailininkui esant gyvam, daugkartiniais leidimais spausdino jo paveikslėlių knygą. Be to, tituliname lietuviško leidinio puslapyje pažymėta, kad jis išleistas gavus Miuncheno „Braun u. Schneider“ firmos (nuolatinės V. Bušo kūrybos leidėjos) sutikimą. „Varniukų gūžta...“ pateikė kelias vaikų labai mėgstamų siužetinių humoristinių piešinių serijas¹⁷. Tačiau ši Lietuvoje nauja paveikslėlių knygų iliustravimo kryptis tuomet nesulaukė pasekėjų.

Amžininkų žodžiaisariant, „tikra naujiena pokariniais laikais mūsų knygų rinkoje“¹⁸ tapo ir „Kultūros“ bendrovės atskiromis paveikslėlių knygomis išleistos kelios J. ir V. Grimų ir Š. Pero pasakos: „Miesto muzikantai ir Ežio ir zuikio lenktynės“, „Medelis plačialapis ir Vaikelis daugianoris“ (abi 1922), „Batuotas katinas“ (1928) ir „Broliukas ir sesutė“ (1929)¹⁹. Jos buvo parūpintos iš Mainco J. Šolco (Scholz) leidyklos, kuri nuo 1904 m. pradėjo leisti meniškai iliustruotų paveikslėlių knygų serijas.

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Vokietijoje kilo sąjūdis prieš masinę specifinės vaikų literatūros leidybą ir prieš tas anksčiau minėtas, pigiomis chromolitografijomis iliustruotas knygeles²⁰. Atsirado dailininko paveikslėlių knygos (vok. Künstler-Bilderbuch) sąvoka, kuria kaip tik ir vadovavosi J. Šolcas savo leidybinėje veikloje. Jo leistų Brolių Grimų pasakų knygutės buvo iliustruotos įvairių dailininkų ir turėjo po keturias spalvotas puslapes ir mažesnio formato nespalvotas iliustracijas²¹. Iš „Kultūros“ bendrovės parūpintų J. Šolco leidyklos knygų ypač išraiškingos „Mies-

¹⁶ Gudaitis L. Laiko balsai. V., 1985. P. 49.

¹⁷ Istorijos mokslų hab. dr. L. Mulevičius, pasakodamas apie vaikystėje mėgtas knygas, prisiminė didelį įspūdį jam padariusius „Varniukų gūžtos...“ paveikslėlius. – Iš autorės užrašyto pokalbio su L. Mulevičiumi. Vilnius, 1987 m. gegužės mėn.

¹⁸ Bugališkis P. Naujų kelių beišeikant // XXVII knygos mėgėjų metraštis. II. K., 1937. P. 76–77.

¹⁹ Ešeistas T. Sakalauskas sako: „Pirmoji perskaityta knyga – „Medelis plačiašakis ir vaikelis daugianoris“. Prisimenu, kai užverčiau tos plonos knygelės paskutinį lapą, būvau visai sukaitęs, lyg ikopęs į aukštą aukštą kalną. Kaip aš džiaugiausi! To palaimingo jutimo nepamiršau iki šiol...“ (Girdėti kitą žmogų / Tomą Sakalauską kalbina Solveiga Daugirdaitė // Šiaurės Atėnai. 1995. Birž. 24. Nr. 25). Šias emocijas tikriausiai sukėlė ne vien savarankiškas pasakos perskaitymas, bet ir dailiai išleistos paveikslėlių knygos įtaigumas.

²⁰ Šiame judėjime didelį vaidmenį suvaidino mokytojo iš Hamburgo H. Volgasto (Wolgast) studijos: „Apie paveikslėlių knygas ir iliustracijas“ (1894) ir „Vaikų literatūros skurdas“ (1896).

²¹ Кунце Х. Исторические взаимосвязи // Детская книга вчера и сегодня / Составитель Э. Ганкина. М., 1988. С. 90–91.

to muzikantų...“ ir „Batuoto katino“ iliustracijos, sukurtos Miuncheno dailininko, puikaus animalisto ir gyvulinių pasakų iliustratoriaus Eugenijaus Osvaldo (Osswald, 1879–1960)²². Jo meninei manierai būdingas plokštuminis spalvų dekoratyvumas, raiškus kontūras rodo garsaus XIX a. antrosios pusės knygų iliustratoriaus Valterio Kreino (Crane) poveikį, nors kartu E. Osvaldas buvo ir tipiškas biurgeriškos bydermejerio stiliistikos tęsėjas. I. Šolco naudota algrafijos technika pagerino poligrafinę spalvotų iliustracijų kokybę.

Įdomu palyginti „Kultūros“ bendrovės „Batuotą katiną“ su minėta J. Zavadzio spaustuvės tos pačios pasakos keturių lapų knygele „Gudrus katinas“. E. Osvaldo iliustruotas leidinys turi aštuonias spalvotas puslapines iliustracijas ir penkis mažesnius dviejų spalvų piešinius. Iliustracijos išdėstytos taip, kad vidurinėje atlankoje atsiduria du sužeto ir kompozicijos požiūriu vienas kitą papildantys paveikslėliai (J. Zavadzio knygelės vidurinėje atlankoje, kur buvo tekstas su nedideliais piešinukais, vaizdinės galimybės menkai panaudotos). Be to, „Batuotas katinas“ turi kietus viršelius, vientisa dinamiška kompozicija apipavidalintus priešlapį ir antraštinį puslapį (šis apipavidalinimas bendras visai serijai), iš karto įvedančią vaiką į pasaką. Pirmoje leidinio pusėje puslapiinės iliustracijos įdėtos atlančių kairėje, nes „visuotinai priimta, kad paveikslėlių knygoje laikas bėga iš kairės į dešinę“²³. Minėti „Kultūros“ leidiniai, nors ir ne savų dailininkų iliustruoti, formavo Lietuvoje menišką paveikslėlių knygos sampratą, skatino aiškintis vaikų knygos specifikos klausimus. Antai V. Biržiška, bibliografiniame leidinyje „Knygos“ pristatydamas „Miesto muzikantus...“, vartojo verstinį knygutės-paveikslės terminą ir pažymėjo, kad šio tipo knygutės „tiems vaikams skiriamos, kurie vos tik pradeda skaityti, ar visai skaityti nemoka“, kad „čia svarbiausias dalykas – paveikslas iliustracija, gražiai kelio mis spalvomis išleista“²⁴. Girdamas spaudos naujovę, informacijos autorius džiaugėsi, kad aptariamoji „knygutė turės rasti kiekvieno Lietuvos vaiko rankose ir suteiks jam nemaža linsmų ir naudingų valandėlių“²⁵.

„Kultūros“ bendrovės išleista, Bibliografijos instituto Leipcige ofsetu išspausdinta, Kazio Šimonio (1887–1978) piešiniiais išdabinta „Eglė, žalčių karalienė“ (1924)²⁶ yra pirmasis lietuvių liaudies pasakos leidimas su spalvotomis iliustracijomis. (Pažymėtina, kad knyga yra tokio paties horizontalaus formato kaip aptartieji J. Šolco pasakų leidiniai). Plėtojant lietuvių vaikų knygų, ypač tautosakos leidinių, iliustravimą, K. Šimonio nuopelnai apskritai dideli. Vienas pirmųjų mūsų dailininkų didelę savo kūrybos dalį paskyrė kaip tik vaikų knygai.

²² Abi knygos buvo išleistos Maince 1913 m. „Šolco meniškų liaudies paveikslėlių knygų“ (Scholz Künstler-Bilderbücher) ir „Dailininkų paveikslėlių knygų“ (Scholz Künstler-Bilderbücher) seriose.

²³ Nodelman. How Picture Books Work // Image and Maker / An Annual Dedicated to the Consideration of Book Illustration. La Jolla, California, 1984. P. 2.

²⁴ Biržiška V. Miesto muzikantai ir Ežio ir zuikio lenktynės. „Kultūros“ b-ės leid. Šiauliai (sp. Vokietijoje), 1922. // Knygos. 1924. Nr. 4–6. P. 258.

²⁵ Ten pat.

²⁶ Bugallišks P. Op. cit. P. 74. Straipsnyje taip pat nurodyta: „1924 m. spausdinimo data pažymėtoji (Eglė...) rinkoje tepasirodė 1930–1931 m., neišgaunant jos ilgai iš spaustuvės“.

Siužetinės „Eglės...“ iliustracijos, darniai sujungtos puslapyje su dekoratyviniais motyvais, rodo didėjantį knygos visumos supratimą, kurio ankstesniems K. Šimonio darbams dažnai stigo. Vaizdiniai ir ornamentiniai elementai sudaro bendrą ansamblį, dekoratyviai įrėmina tekstą. P. Galaunė pažymėjo, kad panašius kompozicinius principus naudojo rusų pasakų iliustratorius Ivanas Bilibinas²⁷. Vienintelė ornamentu nepapuošta „Eglės...“ iliustracija akcentuoja tragišką baigmę – atsirito kraujo puta. Pagrindinius veikėjus dailininkas vaizdavo natūralioje kaimo ir gamtos aplinkoje. Mažokai justi stebuklinės pasakos fantastika, tik antraštiniame puslapyje peišiama medžiu pavirtusi Eglė.

Amžininkai džiaugėsi nacionaliniu iliustracijų kaloritu. „Jų spalvos – lietuviškos, tipai – lietuviški, ornamentai – lietuviški, drabužiai – lietuviški. Ypač pastarieji įdomiai stilizuoti, vien ant jų, iš kurios pusės žvelgsi, tuoj pažinsi lietuvaite, seną ar jauną“, – rašė J. Tumas-Vaižgantas, pavadindamas iliustratorių „tautišku mūsų pasakininku“²⁸. (Prisiminkime, kaip tas pats J. Tumas-Vaižgantas 1909 m. geidavo „gražiai varstotų knygelii“).

K. Šimonis pirmasis lietuvių dailėje interpretavo senąją liaudies pasaką, kuri vėliau ne kartą buvo perkurta įvairiose meno srityse, kartu ir grafikoje (A. Galdiko, A. Augiaus-Augustinavičiaus, J. Kuzminskio, A. Makūnaitės, P. Repšio, S. Valiuvienės, A. Surgailienės, B. Žilytės ir kt. kūriniai). Gerą K. Šimonio iliustracijų išpūdį kai kur menkina silpnokas piešinys, netikslios proporcijos ir nedarnus koloritas (tai vienas iš nedaugelio spalvotų jo knygų grafikos kūrinių). Nors ir ne be trūkumų, K. Šimonio iliustruotas „Eglės, žalčių karalienės“ leidinys, daugeliu atžvilgių naujoviškas trečiojo dešimtmečio lietuvių kultūros kontekste, nepraranda savo žavesio ir šiandien. Po šešiasdešimt metų, 1984 m., „Vaga“ jį išleido pakartotinai, prikeldama naujam gyvenimui, paskleisdama naujoms vaikų kartoms. Beje, šiuo metu daugelyje kraštų leidžiami vaikų knygų iliustracijų klasikos ir paveikslėlių knygų palikimo fotografuotiškai bei faksimiliniai leidiniai.

Keletą meniškų paveikslėlių knygų, pasinaudojusi užsienio poligrafijos paslaugomis ir dailininkų kūriniais, 1923 m. išleido trumpai gyvavusi „Niolos“ firma, kuriai kaip vertėjas talkino poetas K. Binkis. Ypač išpūdingas jo išversto F. Ostinio „Mažučiuo karaliuko“ leidinys su tapybiškomis Hanso Pelaro (Pellaro, 1886–1971) iliustracijomis, paženklintomis Jugendo stiliaus ir Vienos secesijos (G. Klimto, G. Leflerio) dvasia. Pirmasis šios knygos leidimas pasirodė Miunchene 1909 m. „Georg und Dietrich“ (Dietrich) leidyklos „Dailininkų paveikslėlių knygų“ serijoje, o išleisti ją lietuvių kalba tikriausiai paskatino trečiasis – 1921 m. leidimas, kurį galėjo matyti tais metais Vokietijoje sukiojęsis K. Binkis²⁹. Tai aukšto meninio ir poligrafinio lygio knyga. Dvylikos spalvų litografijos puikiai perteikia guašo su auksu tapybą. „Mažučiuo karaliuko“ autorius F. Ostinis žurnale „Menas“ („Die Kunst“, 1912, Nr. 3)

²⁷ Galaunė P. Mūsų knygos kultūrėjimas // XXVII knygos mėgėjų metraštis. I. K., 1933. P. 144.

²⁸ Tumas J. „Eglė, žalčių karalienė“. Lietuvių pasaka. 1924. „Kultūros“ B–vės leid. Šiauliai (šiemet išleistas) // Židiny. 1928. Nr. 10. P. 273.

²⁹ Gudaitis L. Laiko balsai. V., 1985. P. 137. (Poetas Švietimo ministerijos ten buvo pasiūstas įvairiais leidybės reikalais).

rašė, kad jo knygos paveikslėliai visai ne iliustracijos, o spalvomis išreikšta fantazija, kad dailininkas ir rašytojas čia neatskiriami vienas nuo kito³⁰. Leidinys aiškiai rodo XX a. pradžios meniškų paveikslėlių knygų sūklestėjimą.

1890–1910 m. daugelio Europos kraštų mene įvairiais pavidalais ir pavadinimais (Jugendo stilius, secesija, Art Nouveau, modernas ir kt.) plėtojosi ryškaus bendro stiliaus bruožais pažymėtos kryptys, paveikusios ir grafiką bei knygos meną. Anglijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje, Rusijoje, Lenkijoje ir kituose mažesniuose kraštuose buvo sukurta ir šios stilistikos paveikslėlių knygų. Žymiausi jų autoriai: vokiečiai H. Fogeleris (Vogeler) ir Vokietijoje gyvenęs šveicaras E. Kraidolfas (Kreidolf), rusas I. Bilibinas, austrai G. Lefleris ir J. Urbanas. Kaimyninėje Lenkijoje buvo populiarūs vokiečių dailininkė ir vaikų knygelių tekstų autorė Sibila von Olfers. Čia pat reikėtų paminėti 1908 m. Vienoje išleistą garsaus austrų tapytojo, grafiko, rašytojo O. Kokoškos (Kokoschka) sukurtą paveikslėlių knygą „Svajnojantys vaikai“, iliustruotą spalvotomis litografijomis. Tiesa, ji buvo skirta suaugusiems skaitytojams, bet užkariavo ir vaikų širdis³¹. Apskritai pirmais XX a. dešimtmečiais iliustracijų vaikams yra sukūrę ir kiti žymūs dailininkai: M. Slefogtas (Slevogt), E. Lisickis (Lissitzky), G. Grošas (G. Grosz) ir kt.

Nenuostabu, kad ir Adomas Galdikas (1893–1969) iliustravo „Niolos“ išleistą (taip pat K. Binkio versta) R. Kiplingo „Drambliūkštį“ (1923), kurį išspausdino leidykla „Druck von Sinaburg und Co.“ Berlyne. Tai didelio formato, kietais viršeliais, gausiai iliustruota paveikslėlių knyga. Raiškia, tikslia linija dailininkas piešė Afrikos gyvūnus, nevengė dekoratyvaus apibendrinimo, bet drauge jo piešiniai realistiško pažintinio pobūdžio. Panašiu būdu tą pačią R. Kiplingo knygą 1922 m. iliustravo rusų dailininkas V. Lebedevas. A. Galdikas pats galėjo prižiūrėti „Drambliūkščio“ leidybą, nes kaip tik tuo metu tobulinosi Berlyne.

Trečioji „Niolos“ gražiai išleista paveikslėlių knyga – žinomo vokiečių poeto R. Demelio (Dehmel) eiliuota pasaka „Stebuklingoji paukštė“ (1923), kurią skaidriomis akvarelėmis grakščiai apipavidalino I. Glaitsman (Gleitsman)³². Tais pačiais 1923 m. knyga pasirodė ir Vokietijoje, Visbadene. Taigi Lietuvoje ji išėjo be pavėlavimo, būdingo daugumai perspausdintų leidinių, ir rodo gerą „Niolos“ susivokimą Vakarų leidybinėje situacijoje. Galėjo patarti ją leisti ir K. Binkis arba A. Galdikas.

Ketvirtoje „Niolos“ knygoje, K. Binkio verstoje D. Mamino-Sibiriako „Pasakoje apie atkaklųjį ožį“ (1923), perspausdintos K. Boguslavskajos-Puni iliustracijos pasi-

³⁰ Künstler illustrieren Bilderbücher / Herausgegeben von Detlef Hoffmann und Jens Thiele. Oldenburg, 1986. S. 247.

³¹ Kruse G. Versuch, die „Träumenden Knaben“ wie ein Bilderbuch zu sehen // Künstler illustrieren Bilderbücher/Herausgegeben von Detlef Hoffmann und Jens Thiele. Oldenburg, 1986. S. 80–85.

³² „Mažučiuoka karaliuoka“ ir „Stebuklingąjį paukštę“ išsaugojusi dailininkė I. Geniušienė sako: „Dvi knygos iš mano vyresniosios sesers bibliotekos man kaip stebuklas buvo – didelio formato, kietais viršeliais, liuksusiniai leidiniai“. – Iš I. Geniušienės atsakymų į autorės pateiktą anketą. 1986, sausio 16.

Abu šiuos leidinius galėtume priskirti atskirai „dovanų knygos“ (gift book) kategorijai, kuri ypač suvėžėjo pirmuoju–trečiuoju XX a. dešimtmečiais Anglijos dailininkų A. Rekemo (Rackham), E. Diulako (Dulac), K. Nilseno (Nielsen) iliustruotose vaikų knygose. – Meyer S. E. A Treasury of the Great Children's Books Illustrators. New York, 1983.

žymi tam tikru konstruktyvistinio piešinio poveikiu, būdingu porevoliucinės Rusijos vaikų knygų apipavidalinimui. Tai irgi nauji, neveluojantys stilistiniai užsienio dailės atgarsiai, pasiekę lietuvišką spaudą.

Apie visas minėtąsias „Niolos“ išleistas vaikų knygas ir K. Šimonio iliustruotą „Eglę, žalčių karalienę“ 1930 m. spaudoje buvo rašoma: „Šios penkios knygos bene bus gražiausios ir turtingiausios, kokias tik lietuvių vaikų literatūra kada nors turė-
jo“³³. Taigi iš penkių, recenzento nuomone, gražiausių trečiojo dešimtmečio knygų dvi buvo lietuvių dailininkų K. Šimonio ir A. Galdiko iliustruotos.

Didžiulio pasisekimo, kaip ir kituose kraštuose, sulaukė taip pat K. Binkio išvers-
ta H. Hofmano (Hoffmann) knyga „Struwelpeter“ („Nevaleika Petrukas“), kurią pavadinimui „Vaikai vanagai. Linksms pasakos ir paveikslėliai“ 1928 m. išleido Pri-
bačio knygynas. Visame pasaulyje išgarsėjusi, ši XIX a. viduryje Frankfurto gydytojo parašyta ir iliustruota knygutė sukėlė didelių jos gerbėjų ir kritikų diskusijų, į kurias įsiliejo ir kritiška B. Brazdžionio nuomonė: „Knygutę „Vaikai vanagai“ labai gadina bjaurios, baisios iliustracijos“³⁴.

Daug paveikslėlių knygų su iš Vokietijos (Leipcigo) atgabentomis iliustracio-
mis tarpukario laikotarpiu išleido senas tradicijas Lietuvoje turėjęs A. Ptašeko kny-
gynas³⁵. Komercijos sumetimais dauguma jų nedatuotos. Atrodo, kad reikšmingiausi
šio knygyno vaikų literatūros, ypač pasakų, leidiniai pasirodė ketvirtajame dešim-
tetyje, kai po Abraomo Ptašeko mirties knygynas perėjo jo sūnui Samuilui. Daugu-
ma A. Ptašeko knygyno leistų paveikslėlių knygų buvo nedidelio formato ir gana
pigios. Atsivežtinių masinės produkcijos iliustracijų autoriai nenurodyti. A. Ptaše-
ko knygynas išleido ir pažintinių knygelių patiems mažiausiems „skaitytojams“
(A. Demeničio „Mano mylimieji/Naminių gyvulių spalvoti paveikslėliai“, „Mūsų
draugai/Naminių gyvulių spalvoti paveikslėliai“, „Naminiai gyvuliai“), kuriose kar-
tu su gyvūnų atvaizdais buvo pateiktos raidės. Knygynas apskritai leido daug vado-
vėlių, svarbus jo įnašas į abėcėlių ikimokyklinio amžiaus vaikams leidybą. Yra išlei-
dęs ir *leporėlio* knygelių („Gyvulių pasaulis“, „Vaikų pasaulis“), ir žaidimų vaikams
bei suaugusiems („Loto su paveikslėliais“, „Kelionė į „Šiaurės ašigali“ ir kt.). A. Pta-
šeko knygyno leidiniai pasižymėjo gera spauda, gausiomis spalvotomis iliustracio-
mis, vaikams pritaikytu formatu, šriftu, kietais viršeliais. Ketvirtajame dešimtmety-
je knygynas išleido ir keletą lietuvių dailininkų paveikslėlių knygų.

1900–1930 metai – lietuviškų paveikslėlių knygų formavimosi laikotarpis. Vyravo
perspausdinti daugiausia populiarių pasakų ir adaptuotų klasikos veikalų leidiniai,

³³ Žurauskas I. Lietuvių vaikų literatūros paroda // Gaisai. 1930. Nr. 4. P. 346.

³⁴ Brazdžionis B. Lietuvių vaikų literatūra // Vaikų literatūros patirt' : Straipsnių rinkinys. / Sudarė K. Urba. Kaunas, 1995. P. 58.

Bibliografinė retenybė tapusį prieškarinį „Vaikų vanagų...“ leidimą 1995 m. pakartotinai išleido „Folium“ ir „Dictum“ leidyklos. Iš pirmojo lietuviško leidimo iliustracijas perpiešė ir knygą apipavidalino R. Dubonis.

³⁵ Dėl A. Ptašeko knygyno išleistų vaikų knygų autorė konsultavosi su S. Ptašeko sūnumi gydytoju habil. dr. Ruvinu Ptašeku ir su šio knygyno veiklą tyrinėjusia knygos istorike dr. Ž. Zaveckiene.

pažintinės didaktinės knygutės su atsivežtomis iš užsienio iliustracijomis, verstu ar perpasakotu tekstu. Pirmojo XX a. dešimtmečio pabaigoje – antrojo pradžioje J. Zavadzki spaustuvės Vilniuje leistos paveikslėlių knygos, nors nekokią meninio lygio, buvo naujas lietuvių vaikų knygų leidybos reiškinys. Antrojo dešimtmečio pradžioje Rygoje išėjusi P. Kalpoko iliustruota P. Mašiot „Mano dovanėlė“, nors ir labai kukli, pradėjo originaliosios lietuvių paveikslėlių knygos raidą. Trečiojo dešimtmečio pirmoje pusėje „Kultūros“ bendrovės ir „Niolos“ firmos Vokietijoje (Leipcige, Miunchene, Mance, Berlyne) atspausdintos lietuviškos paveikslėlių knygos meniniu požiūriu jau mažai teatsiliko nuo užsieninių šio žanro leidinių. Aptariamam laikotarpiu išleistos ir lietuvių dailininkų A. Galdiko ir K. Šimonio iliustruotos paveikslėlių knygos: verstinis R. Kiplingo „Drambliūkštis“ ir lietuvių liaudies pasaka „Eglė, žalčių karalienė“. Gauseni lietuvių autorių parašyti ir vietinių dailininkų iliustruoti bei paveikslėlių knygomis išleisti kūriniai atsirado vėliau – tik ketvirtajame dešimtmetyje. Tolesnei šio žanro plėtočiai daugiau ar mažiau svarbi buvo rašytojų K. Binkio, P. Cvirkos, B. Brazdžionio, D. Čiurlionytės ir dailininkų S. Ušinsko, D. Tarabildienės, R. Kalpoko, J. J. Burbos ir kt. kūryba, „Spaudos Fondo“, „Sakalo“, „Mokslo“, A. Ptašeko knygyno ir kt. veikla. Tačiau tai jau kito straipsnio tema.

Lietuviškų paveikslėlių knygų analizė rodo, kad jos formavosi ne uždara, izoliuotai nuo kitų tautų šio žanro pavyzdžių, o įvairiais būdais su jais susiliesdamos, mokydamosios iš didesnių tokių knygų leidybos patyrimą turinčių kraštų, įvaldydamos bendruosius žanro specifikos ypatumus ir kartu ieškodamos savito kelio.

Kultūros ir meno instituto
Dailės istorijos skyrius

Įteikta 1995 m. balandžio 5 d.

INGRIDA KORSAKAITĖ

FROM THE HISTORY OF LITHUANIAN PICTURE BOOKS (1900–1930)

S u m m a r y

The present article is concerned with the Lithuanian picture books from the period 1900 to 1930. A new term *paveikslėlių knyga* to specify this children's book genre has been introduced which was not in wide use in Lithuanian book research before.

In late XIX century the picture books became popular in many countries such as Germany, England, France etc. But at the same time in Lithuania because of extraordinary situation – all publications in the Lithuanian alphabet were banned by the czarist government of Russian empire – there were very few children's books in circulation, and the art of book illustration could hardly be developed. The first Lithuanian picture books were published in some series (re-told fairy tales, the adaptation of classical literature and instructive or didactic publications) by J. Zavadzki's printing-house in 1909–1911 in Vilnius. They were illustrated with color lithographs brought from Germany (some of them could be from Poland), the authors of which were unknown. From the end of the 19th century spread of illustrations of cheap mass production German picture books is characteristic for other East European countries (for example Latvia and Poland) too.

One very simple picture book written and illustrated by Lithuanian authors – P. Mašiotas and P. Kalpokas – appeared in 1913 in Riga.

New opportunities for publishing of children's books emerged when the Independent Republic of Lithuania was set up. At first in early twenties Lithuanian picture books again repeated the German editions. While Lithuania's printing technology was poor many editions were set up and published in Germany. In the twenties the company *Kultūra* made a great contribution in the development of Lithuanian artists picture books. This company established contacts with the corresponding publishing houses in Munich, Mainz and Leipzig, and published picture books with German artists (W. Bush, E. Oswald) illustrations. The company *Kultūra* published Lithuanian fairy tale *Eglė, žalčių karalienė* (Eglė, the Queen of Grass Snakes) (Šiauliai, 1924) illustrated by Lithuanian painter K. Šimonis and printed in Leipzig. This large-format picture book is the very first Lithuanian fairy tale edition with color illustrations. Some artists picture books were published in Germany in 1923 by short-lived publishing firm *Niola*. Poet K. Binkis helped with translation. *Mažučiuukas karaliukas* (The little Prince) (Kaunas, 1923) by F. Ostini illustrated by H. Pellar is distinguished for its high qualities of color printing and for artistic value. Very popular book was the Lithuanian edition of „Struwelpeter“ (*Vaikai vanagai. Linksios pasakos ir paveikslėliai*, 1928) by H. Hoffmann also translated by K. Binkis. The A. Ptašėkas book-shop in Kaunas published especially many picture books during the period between the two world wars, but most of them were with imported German illustrations. The domestically illustrated Lithuanian picture books were increasingly published only in thirties.

The analysis of Lithuanian picture books shows that their development was not isolated from the books of the same genre published in other countries (especially in Germany) but in many possible contacts with foreign publishing-houses which had greater experience. Thus they were able to gain general peculiarities of the genre and find its own way.